

Tibor Varadi i Radmila Gikić Petrović

„SRELI SMO SE, ALI SMO SE I MIMOISLI“

Tibor Varadi je poznati pravnik i prozni pisac. Studije prava završio je u Beogradu, a potom je na Harvardu stekao zvanje doktora pravnih nauka. Predavao je na mnogim poznatim univerzitetima u svetu, bio je učesnik u značajnim sporovima pred Međunarodnim sudom pravde i međunarodnim arbitražama. Karijeru je započeo kao advokatski pripravnik u porodičnoj advokatskoj kancelariji u Bečkereku (Zrenjaninu).

Prve radove iz oblasti književnosti objavio je u novosadskom časopisu *Uj Simpozion*. Od pokretanja časopisa 1965. bio je njegov urednik, a od 1969. do 1971. godine odgovorni urednik. Do sada je objavio petnaest proznih knjiga na mađarskom, srpskom, engleskom i nemačkom jeziku.

Objavljena prozna dela na srpskom jeziku: *Mit i moda* (eseji na srpskom, 1978; Nagrada „Stražilovo“), *Tajna mišjesive boje* (1976, na srpskom 2020), *Spisi i ljudi. Priče iz advokatske arhive* (2015), *Put u juče. Priče iz advokatske arhive* (2017), *Dogodilo se u Ečki. Dokumentarni roman* (2019) i *Protivnarodni osmeh* (2021).

Radmila Gikić Petrović: *U knjizi Spisi i ljudi, u uvodnom delu pišete o istorijatu porodice, od vremena kada je u Velikom Bečkereku 1893. Vaš deda otvorio advokatsku kancelariju, potom je tradiciju nastavio otac Jožef. Da li to znači da je to bio glavni uticaj za Vaše opredeljenje?*

Tibor Varadi: Da. Advokatske tradicije u porodici su svakako jedan od glavnih motiva zbog kojih sam se okrenuo ka dokumentarnoj prozi. Tu se nadovezuje i činjenica da je nešto što je bilo normalno, s vremenom postalo izuzetno. Govorim o porodičnoj advokatskoj kancelariji. Ona je bila poznata kancelarija u Bečkereku i Banatu – ali je tačnije ako kažem da je bila jedna od poznatih advokatskih kancelarija. Ono što je ovde posebno jeste činjenica da je ta porodična kancelarija radila više od sto godina (od 1893. godine pa do 2014. godine). Osnivač je bio moj deda Imre, pa je nastavio otac Jožef. Neko kratko vreme sam se i ja priključio očevoj kancelariji. Moj mlađi brat Imre je bio pravi advokat, radio je više od dvadeset godina u porodičnoj kancelariji, dok nije tragično izgubio život u saobraćajnoj nesreći. Potom je njegova supruga Judita vodila kancelariju još dvadesetak godina. Posebno – možda bih mogao i da kažem bez presedana – jeste i to da su svi spisi ostali sačuvani. Ostalo je oko dvadeset-trideset hiljada akata. U njima su tragovi svakodnevnica koje obično ostaju nezabeleženi deo istorije. Nalazim dešavanja i pristupe o kojima nema traga ni u sudskim, gradskim, pokrajinskim ili drugim arhivama. Inače, od kada gledam spise, malo sam se približio i državnim arhivama. Jer ponegde nešto nedostaje iz nekog predmeta. Recimo presuda. Mogu da kažem i to da službenici kojima se obraćam zaista nastoje da mi

RED VOŽNJE

pomognu. Imam utisak da delimo radost ako se nešto nađe u nekoj arhivi. Ali najčešće ni državna arhiva ne donosi rešenje. Ponekad pomaže pamćenje (sopstveno ili pamćenje drugih), ali je i to sve ređe. I sve više vidim da je u spisima koji su nekim čudom zadržani u bečkerečkoj kući (najveći deo u jednoj garaži) sačuvano nešto što se drugde izgubilo. Ono što se promenilo, to je svrha i značaj tih dokumenata. Mislim da su se mnogi spisi – posebno oni koji obeležavaju prvih pola veka kancelarije – tokom duge samoće pretvorili u književnost. Ali se do nje ne stiže prosto time da se otvore akta. To je samo početna tačka traganja. Do proze – ponegde možda i do poezije – može se stići samo kroz krivudave pravne staze, a znaci na putevima su na tri jezika (negde srpski, negde mađarski, negde nemački). Tako stižem do jedne književne vrste za koju bih mogao da kažem da ju je islesala sudbina.

R. G. P.: *Da li je advokatska kancelarija počela sa radom 15 XI 1893. u kući dede, koji je takođe bio doktor prava, a u arhivi su najveći deo zauzimali ečanski spisi? Da li je sva advokatura počela od dede?*

T. V.: Da, počelo je od dede i prvo zaista značajno poprište sporova je Ečka. U centru sporova je veleposed koji je stvorila porodica Lazar. Radilo se o imanju na kojem su bili potrebni i psi čuvari – i to jedanaest hiljada pasa! Taj posed je bio i meta. Recimo udvarača, koji su nastojali da pridobiju naklonost kćerke vlasnika, da bi potom sklopili brak i postali suvlasnici. Grof Feliks Harnonkur je imao poznato plemićko poreklo, družio se sa pripadnicima austrijske kraljevske porodice, ali nije bio bogat. Pa je pokušao da bude. Preko Marijane Lazar. Otac Marijane, Žigmond Lazar, bio je svestan pretnje, pa nije puštao grofa Harnonkura na svoje imanje. Ali se grof snašao, oslanjajući se na multietnički sastav Banata. U Ečki i oko Ečke živeli su i Srbi i Mađari i Nemci i Rumuni. Najviše je bilo Rumuna. To je znao i Feliks Harnonkur, pa se prišunjao dvorcu u rumunskoj narodnoj nošnji, da bi potom Mariji Lazar koja je gledala kroz prozor pevao (najverovatnije na nemačkom) ljubavne pesme. Njegovi pokušaji su urodili plodom. Postao je gazda dvorca. Docnije, kada je postao otac i kada su mu odrasle kćerke, pokušao je da ih brani od braka.

U dvorac je inače dolazio i austrijski prestolonaslednik Franc Ferdinand. 2 januara 1900. godine, pariski list *Le Figaro* je obavestio Evropljane da je prestolonaslednik u Ečki zagrlio Čehinju Sofiju Hotkovu. (Četrnaest godina kasnije, Franc Ferdinand je već bio u braku sa Sofijom, ali ih je u Sarajevu ustrelio Gavrilo Princip.) U spisima svet izgleda drugačije nego u istoriji – jer se vidi izbliza. Vide se i ljudi na gazdinstvu i zaposleni u dvorcu. Recimo Jožef Kunić koga je baron Štralendorf, upravnik imanja, optužio da je proneverio četiri kilograma ribe, da bi kupio bioskopske ulaznice i time očarao jednu sluškinju sa vlastelinstva. To su bile godine kada je u Bečkereku otvoren prvi bioskop. To je bila senzacija i bilo je potrebno junaštvo da bi jedan čuvar ribarskog jezera nabavio karte za sebe i devojku.

Našao sam oko sto manjih ili većih predmeta vezanih za vlastelinstvo u Ečki. Prvi je iz 1895. poslednji iz 1946. godine. Kroz ovih pola stoleća menjaju se države i verovanja. Ečka ostaje. U poslednjem predmetu moj otac zastupa Alis Harnonkur – nakon što imanje više ne pripada grofovskim porodicama. Ali je ostao jedan sporni zahtev povodom ranije neis-

poručenih riba. Ishod je utvrđen u pismu Radničko-službeničke-nabavljачko-potrošačke zadruge. Odustalo se od tužbe. Na kraju pisma se sažima suština, te se kaže da advokatu Varadiju pripada sedamdeset pet dinara, i dalje: SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU. Dakle, svakom svoje.

Sada, kada sam završio da pišem odgovor na ovo pitanje, savest mi ne da mira, pa sam još jednom pogledao i potvrdila mi se sumnja da na kraju pisma koje je poslala zadruga zapravo stoji SMRT FAŠIZMU – SLOBODA! Pismopisac se verovatno negde žurio, pa je zaboravio narod.

R. G. P.: *Da li je deda pisca Ivana Ivanjija bio prijatelj sa Vašim dedom?*

T. V.: Da, bili su školski drugovi i prijatelji. Ponekad su bili zajedno i na dvobojima – moj deda kao svedok, Ivanjijev deda kao dežurni lekar. Našao sam i slike sa maturskih sastanaka koje sam poklonio Gradskom muzeju u Zrenjaninu. Prijateljstvo se nastavilo kroz više generacija. Kada je došlo do nemačke okupacije, Ivanovi deda i baka su počinili samoubistvo. U jednom bečkerečkom dnevnom listu na mađarskom jeziku (i toga je nekad bilo) 16. maja 1941. godine objavljena su imena umrlih tokom prošlog meseca. Moj deda je mastilom podvukao petnaest imena i napisao je pri dnu novinskog isečka „imenovani su *samoubilačke* žrtve nemačkog progona“. Među tim imenima su i Ivanovi deda i baka. U mojoj knjizi *Put u juče*, na 227. stranici nalazi se slika ovog isečka iz novina. Inače, kada se Ivan vratio iz Aušvica, moj otac je sređivao da dobije životno osiguranje za njegovog oca koji je izgubio život u beogradskom logoru smrti.

I Ivan i ja smo imali zaista aktivan život, retko smo se sretali, ali smo nekako bili svesni da smo bliski – iako smo se jedva poznavali. Od kada smo obojica u penziji češće se srećemo ili čujemo telefonom, pa je pretpostavljeno prijateljstvo postalo stvarno. Ivan je deset godina stariji od mene. Nekada sam imao brojne prijatelje ili dobre poznanike koji su bili deset godina stariji od mene. Danas je ostao samo Ivanji.

R. G. P.: *U knjizi Dogodilo se u Ečki pisali ste o Prvom svetkom ratu i izvesnom baronu Štralendorfu koji je pisao Vašem dedi o „bravuroznom noćnom plivanju jednog mađarskog oficira u Poljskoj“. I Vi ste bili aktivan član bečkerečkog plivačkog i vaterpolo kluba Proleter. Pokatkad ste plivali sve do Titela.*

T. V.: Da, plivanje je bilo nešto važno u mom životu. Igrao sam i vaterpolo. Sve se vezivalo pre svega za Begej i za kupalište Brankovan. Tu su se tokom vremena formirala prijateljstva koja su nadživela i ratove. Dosta sam putovao sa *Proleterom*. Jednom sam i nazebao. Igrali smo u Ohridskom jezeru. Ako se dobro sećam, protivnik se zvao *Ohridski branovi*. Pobili smo, ali nakon jedne sporne sudijske odluke. Publika je smatrala da nismo pobedili. Gurnuli su sudije u jezero. Pretili su nam. Mi smo ostali u jezeru. Sudijama je bilo teže, jer su morali da plivaju u odelu. Bilo je članova razgoropađene publike koji su vikali i pretili da će i oni skočiti u jezero da bi nas tukli – ali nisu skočili (a verovatno su bili slabiji plivači, pa nas ne bi ni stigli). Ostali smo u hladnoj vodi, čekali smo miliciju, i to je trajalo dva-tri sata. Kada je stigla milicija, mogli smo da izađemo, pa smo se obukli i seli u autobus.

S kijavicom. Inače, kao plivač *Proleter*a, imao sam ambicije, hteo sam da stignem na cilj pre drugih, ali nikada ni sanjao nisam da bih mogao da stignem pre Čipeta. Bilo je među nama i stvarno dobrih plivača.

R. G. P.: *Studirali ste u Americi krajem šezdesetih, dve godine. Boravili ste nekoliko nedelja u Švedskoj i Finskoj. A zašto i kako ste se odlučili da potom kolima krenete iz rodnog Bečkereka preko Bugarske i Turske u Iran?*

T. V.: Krenuo sam uz odgovarajuća obaveštavanja. Na kola sam nalepio traku na kojoj je pisalo: ZRENJANIN–TEHERAN *via* STAJIČEVO. Prvo mesto kroz koje sam prošao na putu iz Zrenjanina (Bečkereka) ka Beogradu – i posle ka Teheranu – bilo je Stajičevo (blizu Ečke). Do puta je došlo jer je prijatelj mog oca Laslo Bala postao jugoslovenski ambasador u Teheranu. Bio sam kod njega u poseti oko tri nedelje. Nije bilo lako stići. Ali vredelo je. Naučio sam i nekoliko reči persijskog (odnosno „farsija“). Video sam, na primer, da kao i Srbi, Iranci imaju posebnu reč za „deset“ kada govore o ceni. Srpski se kaže „banka“, na farsij jeziku „toman“. Koliko znam, u mađarskom, engleskom, francuskom i nemačkom ne postoji takva reč. Imao sam utisak da stičem simpatije Persijanaca kada izgovorim (verovatno nesavršeno) neku reč na farsij jeziku. Sećam se samo jednog meštantina kome se sigurno nisam dopao. Vodio je domaćinstvo u rezidenciji ambasadora, i – prema čika Laciki – verovatno je imao položaj i u iranskoj tajnoj službi. Čuo sam da je znao i srpski, ali je to krio. Videlo se da napeto čeka prvu zajedničku večeru nakon što sam stigao. Možda mu se nije činilo logičnim da kod jugoslovenskog ambasadora u Teheranu dođe neko zbog bečkerečkog prijateljstva. Bilo mu je verovatnije da sam neki agent i da će najzad saznati šta Tito zapravo smer. Za vreme večere nas je poslužio, ali se nije odmicao nakon što je sve postavio na sto. Čekao je, ali se teško razočarao. Jer smo govorili mađarski.

R. G. P.: *Jednom, u Americi, u druženju, pitali su Vas šta mislite o školi za pisce i o kreativnom pisanju. Da li biste i sada odgovorili negativno?*

T. V.: Sačuvao sam sumnje. Amerika u kojoj sam se našao krajem šezdesetih godina me je mnogo čemu naučila. Neke stvari su tamo počele nešto ranije nego u Evropi, postepeno su se razvijale, pa ih većina ljudi tamo nije ni primetila. Ja sam te stvari prvi put ugledao u već razvijenoj fazi, pa je sve bilo više uočljivo. Recimo verovanje da se sve može strukturisati, da je sve merljivo i prenosivo. Nakon što sam došao u Ameriku, i pre nego što je počela školska godina na Harvardu, bio sam oko mesec dana – zajedno s ostalim inostranim studentima – učesnik obrazovanja čiji je cilj bio da se prilagodimo Americi. Ponešto je bilo zaista korisno, ali je bilo zbunjujuće da se pretpostavilo da se sve može staviti u pedagoške okvire. Imali smo i nekoliko časova čiji je predmet bila tehnika udvaranja. Osnovni cilj ovog kursa bio je da studente sa raznih kontinenata i iz raznih kultura odvrati od poteza koji bi se u Americi percipirali kao nekorektni. Obavešteni smo, na primer, da pipkanje nije adekvatan početni pristup jednoj nepoznatoj devojci. No, koliko sam video, to nije bilo neko otkriće ni Afrikancima, ni Azijcima, pa ni studentima iz Istočne Evrope. Video sam i to da studenti koji ne koriste standardima potvrđene udvaračke tehnike (niti su agresivni), mogu zapravo da budu i efikasniji.

I da se vratim na postavljeno pitanje, treba naravno analizirati i predavati književnost, ali mislim da suštinu ličnog kreativnog izražavanja treba prepustiti pojedincima. Zanimalo me je, pa sam bio otišao na nekoliko časova *creative writing*-a. Nekako mi se sve činilo previše jednosmislenim. Video sam da nastoje da trasiraju jedan put ka stvaralaštvu. Ali se do originalnih misli i radova dolazi različitim putevima. Modeli i putokazi mogu i da smetaju. Hemingvej ne bi postao Hemingvej da je sledio Hajneov obrazac kreativnosti. Ono što povezuje Hajnea, Hemingveja, Andrića, Beketa, Petefija, ili recimo Kamija, teško se može izraziti u jednom receptu koji bi se obelodanio kroz nastavu. Video sam inače da se predavala i poslovna prepiska. U tom domenu verovatno i vredi upoznati (pa slediti) korisne obrasce. Književnost bi trebalo prepustiti književnicima.

Tokom poslednjih godina nastojao sam da pišem nekoliko tekstova o tome kako verovanje u merljivost i u matrice odvraća pažnju od samih misli u naučnim radovima. Ovde bih pomenuo da sve češće dobijam poruke od bivših studenata, koji mi ponosno saopštavaju da su objavili članak recimo u časopisu kategorije M-21. Pri tome ne pominju o čemu su pisali.

R. G. P.: *U knjizi Mit i moda (1978) navodite primere iz advokatske kancelarije. Međutim, zanimljivije su priče o Vašim druženjima u Americi do anegdotskih situacija kada ste tek pri povratku kući shvatili da ste bili na pogrešnoj žurci, te kako ste se proveli na seansi Prizivanje duhova, pa o Emilu Zoli, koga ste voleli da čitate u detinjstvu.*

T. V.: Nemam dovoljno oslonca za komparativnu analizu žurki, ali unutar mog iskustva (i sećanja), žurke u Americi su bile najbrojnije i najnepredvidljivije. Bio sam na Harvardu između 1967. i 1969. godine. To su bile godine protesta. Protestovalo se protiv raznih stvari. Recimo rata u Vijetnamu. Mnogi mladići su odbili da odu u rat. (Neki su zbog toga i pobegli u Kanadu ili Južnu Ameriku). Bilo je i pokušaja da se zamene političari. Došlo je na primer do ohrabrivanja da se kaže „ne“, te da se odbije priključenje ratu. Ali to ohrabrivanje nije došlo od opozicionih partija. Partije su to propustile, pa su ih zamenile devojke. Mnoge su nosile majice na kojima je pisalo: MOMCIMA KOJI KAŽU „NE“ DEVOJKE KAŽU „DA“.

Ja sam bio meta atipično brojnih poziva na žurke, jer sam bio iz Istočne Evrope. Ispalo je da sam na Pravnom fakultetu na Harvardu bio prvi Istočnoevropejac posle Drugog svet-skog rata. (Tome je doprinela činjenica da sam bio iz Jugoslavije. Moje kolege, recimo, iz Mađarske ili Poljske tada nisu imali šanse.) Video sam da prema meni kreće interesovanje daleko iznad zasluženog. Ono što je usmerilo pažnju nije bila neka simpatija prema komunističkim zemljama, već simpatija prema neobičnim i atipičnim.

Inače, moje godine na Harvardu su bile zaista intenzivne. Išao sam na više žurki nego ikada, nisam izostajao sa predavanja (ona su bila obavezna i na tom planu nisam osećao disidentske nagone), pripremao sam se za časove jer je tako trebalo, mnogo sam čitao, nastojao sam i da pišem nešto, pokušao sam i da upoznam grad u kojem živim, odlazio sam na košarkaške utakmice (jer sam navijao za *Boston seltiks*). Sada, kada pokušam da stvari saberem, postavlja mi se i pitanje da li su tada dani trajali više časova nego danas.

Pozivi za žurke su dobrim delom bili motivisani time da dolazim iz neobične zemlje. Posle upoznavanja dobijao sam i neka (ne baš obaveštena) pitanja o Jugoslaviji i komuni-

zmu, ali su se te konverzacije o atipičnom svetu iz kojeg dolazim brzo završile. Žurke su imale svoj svet. One na koje sam bio pozivan nisu se mnogo razlikovale od onih na koje nisam bio pozivan. Tako se desilo da sam jednom otišao na pogrešnu adresu. Igrom slučaja i tamo je baš bila žurka. Bila je i gužva, ne manje od pedesetak ljudi, neki su dolazili, neki odlazili. Hodao sam po stanu, čekao sam da sretnem Dika koji me je pozvao, ali ga nisam sreo. Sutradan smo se sreli na fakultetu, pitao me je zašto nisam došao. Ispalo je da sam bio na nekoj drugoj žurci, ne na onoj na koju sam bio pozvan.

Bilo je raznih stvari na žurkama. Dosta se pušila i marihuana. I meni su često nudili, ja sam odbijao, ali sam jednom osetio da bih zaista uvredio osobu koja mi je nudila, pa sam zapalio cigaretu sa marihuanom. Nije bilo efekata. Verovatno zato što sam bio i ostao nepušač, nedostajala mi je tehnika. Na jednoj žurci je došlo i do prizivanja duhova. Za mene je to bilo pre svega zafrkavanje, ali sam na jednoj tački bio uzdrman. Da bi stvari bile što mističnije, dogovoreno je da duhu postavim pitanje na mađarskom. Pa sam (na mađarskom) pitao duha koji mu je omiljeni mađarski pisac. Odgovor je trebalo da pruži jedna čaša koja se kretala između slova poređanih na stolu. Na čaši je stalno držala kažiprst jedna Tajlandanka, a povremeno su se priključili i drugi. Nakon mog pitanja čaša je krenula ka Z, pa O, pa L, pa A. Dakle Zola. Možda je još neko oko stola razumeo mađarski, pa je shvatio/shvatila da pitam za pisca. Zola naravno nije mađarski pisac, ali mi je palo na pamet da taj tajni poznavalac mađarskog jezika (čiji je kažiprst mogao biti na čaši) možda nije sve dobro čuo. Ali mi je onda blesnulo da sam kao dete imao policu knjiga iznad kreveta, da su tu bile i dve Zoline knjige u mađarskom prevodu – i da sam ja tada mislio da je Zola mađarski pisac. To sem mene (i duha) niko drugi nije mogao znati. Malo sam se približio onima koji su verovali u duhove. Čekao sam i neku potvrdu poludokazanog čuda, ali je od tada prošlo više nego pola veka i potvrda nije došla.

R. G. P.: *Vaše pravilo ništa ne baciti je – prosto odlaganje, ali izgleda da je i dobra odluka. U spisima ništa niste menjali. U vezi sa časopisom Uj Simpozion i zabrani broja 76, dragoceni su podaci o jednom vremenu, o čemu svedočite u knjizi Spisi i ljudi. Podsetite nas na tekstove izvesnog Šandora Rože „Svakodnevni abortus“.*

T. V.: Nakon diplomiranja počeo sam da radim u porodičnoj advokatskoj kancelariji – što je bilo prirodno. No ubrzo se pojavila ozbiljna dilema. Moje pozitivno viđenje advokatskog poziva se potvrdilo, ali me je privlačila i profesorska karijera. Postao sam asistent na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Na odluku je dosta uticao *Uj Simpozion*. Oko *Simpoziona* se stvarala jedna zaista izuzetna generacija i formirao se otpor prema šemama kako u politici tako i u literaturi. Poprište *Simpoziona* je bio Novi Sad – a tu je bio i Pravni fakultet. Mnogi autori iz Mađarske su u *Simpozionu* objavljivali dela koja cenzura u Mađarskoj ne bi dopustila. I onda je 1971. godine došla 21. sednica Predsedništva SKJ, zabrane su bile svuda, pa i zabrana dva broja *Simpoziona*. U broju 76 meta je bila humoreska studenta Šandora Rože. Ja sam branio list od zabrane. Mnogo sam se trudio, nisam bio početnik (tada sam već imao i harvardski doktorat), ali šanse nisam imao. Prema tužiocu ta humoreska „zlona-merno i tendenciozno prikazuje društveno-političke i društveno-ekonomske prilike u našoj

zemlji". Navedeno je i to da Šandor Roža omalovažava naš obrazovni sistem, te da izaziva uznemiravanje građana. Na vaspitno-obrazovni sistem se Roža osvrnuo kroz sledeći dijalog:

- Za nekoliko dana gurnu ti diplomu u ruke, skromna svečanost, na kraju su te oslobodili, slani štapići, malo konjaka, u tajanstvenom omotu DIPLOMA SA ZLATNIM SLOVIMA PRIVEZANA ZLATNOM VRPCOM – i znaš šta možeš s njom?
- Nemoj to da izgovoriš!
- Možeš da obrišeš dupe s njom.

Prema jednom dodatnom argumentu tužioca, humoreska vređa čast i ugled naših naroda pa i predsednika Republike. To je činjeno kroz sledeći dijalog:

- Šta bi ti radio da si predsednik Republike? – pita Laci.
- Dao bih otkaz – odgovori Gru.

Broj 76 je bio zabranjen (kao i broj 77 zbog teksta Miroslava Mandića koji je prevela Katalin Ladik). Roža je osuđen na tri godine zatvora, ali nije pozvan na izdržavanje kazne. Neko vreme je čekao, pa je otišao (ili pobegao) u Nemačku. Miroslav Mandić je dobio godinu dana zatvora. Oto Tolnai je kao odgovorni urednik osuđen na uslovnu kaznu zatvora. Pet brojeva ranije sam još ja bio odgovorni urednik. Urednička politika se nije menjala. Svet oko nas jeste.

R. G. P.: *Kako pamтите mračna vremena kada je Miroslav Mandić „pešačio za poeziju“, ili Ružu lutanja, te stvarali Oto Tolnai, Laslo Vogel, Judita Šalgo, Sava Babić, Želimir Žilnik, vremena „inteligencije kao jednog od žarišta nacionalizma“? Kakve su to bile „kućne premetačine“?*

T. V.: Vremena su se menjala. Menjala su se i u doba Titove vladavine. Ovde bih dodao da je *Simpozion* (jedan od razloga zbog kojih sam došao iz Bečkereka u Novi Sad) bio na jednom od spratova u zgradi Tribine mladih. Na jednom drugom spratu su bila *Polja*. Buntovni pristup *Simpoziona* je bio prisutan i u *Poljima*. Deo našeg sveta su bili i filmovi Želimira Žilnika. Godine 1971. su zabranjeni njegovi kratkometražni filmovi *Žene dolaze*. Judita Šalgo je smenjena s položaja na Tribini iz političkih razloga. Vogel je postao organizacioni urednik.

Neko vreme Mandić nije mogao da pešači za poeziju. Jer je dospao u zatvor zbog teksta „Pesma o filmu“ koji je objavio u *Simpozionu*. Dodao bih da se tokom devedesetih godina, kada sam morao da napustim Pravni fakultet u Novom Sadu i počeo da predajem paralelno u Pešti i Americi, Miroslav uselio u naš stan na Keju. Ovde je doživeo i NATO bombardovanje. Naš stan je blizu Petrovaradinskog mosta, gleda na Dunav, bombardovanje je ostavilo traga. Razbijeni su prozori, ponegde su se na zidovima pojavile pukotine (ne direktno od bombi, već od ogromnog vazdušnog pritiska). Miroslav je preživeo šok. Ja sam tada predavao u Atlanti, ali sam dan nakon bombardovanja video porušeni Petrovaradinski most na naslovnoj strani *Njujork tajmsa*. Videli su se i prozori našeg stana. Jedino je Miroslav nedostajao na slici.

Nekoliko godina nakon bombardovanja moja supruga i ja smo došli iz Pešte u svoj novosadski stan s jednim prijateljem iz Amerike. Bio je profesor na Univerzitetu Emori gde

sam i ja predavao. Neko vreme je bio i dekan, pa prorektor, pa je docnije postao rektor Univerziteta u Singapuru. Zvao se Hauard Hanter, dolazio je često kao gostujući profesor i na Centralno-evropski univerzitet u Pešti, pa smo tako iz Pešte došli u Novi Sad. Miroslav je još stanovao kod nas. On i Hanter su se zainteresovali jedan za drugog, nešto malo su mogli i direktno komunicirati, jer je Hanter znao ruski, pa su govorili rusko-srpski. Nešto smo moja žena i ja prevodili. Hanter je bio protiv NATO bombardovanja. Miroslav je nastojao da mu oda priznanje, pa je odlučio da mu izda pasoš. Pažljivo je crtao slova. Više se ne sećam da li latinicom ili ćirilicom, ali svakako na srpskom. Nacrtao je i pečat. U pasošu je naznačena i Hanterova nacionalna pripadnost – i to kao: „čovečanstvo“. Nisam više siguran, ali ako se dobro sećam, pasoš je izdat u ime „Republike Ruže lutanja“. Miroslav danas živi u Beogradu. Hanter u Atlanti. Znam da je ponosan na pasoš.

R. G. P.: *U knjizi Tajna mišjesive boje pisali ste o: sastancima radničkog saveta, sastancima fakultetskog saveta, nastavno-naučnog veća, skupu stanara, sastancima ovakvih ili onakvih odbora i komisija, sednicama društva književnika, sastancima samoupravnih interesnih zajednica za ovo ili za ono – sve same sjajne prilike i zgode. Šta je u tome bilo loše?*

T. V.: „Samoupravljanje“ (sa ili bez znakova navoda) sam uvek smatrao za nešto što zavređuje pažnju. Zapravo više pažnje nego što mu je bilo posvećeno. Ta ideja je imala korene i van Titovog komunizma, ali je najviše šansi dobila u Jugoslaviji kao alternativa Staljinovom komunizmu. Postojale su slične ideje i na Zapadu (recimo *Mitbestimmung* u Nemačkoj), ali je jedino u Jugoslaviji ta ideja postala vladajuća. Ostaje pitanje da li je postala i stvarnost. Zaista je zanimljiva teza da se vlasništvo stiće ulaganjem rada, a ne ulaganjem kapitala i da odluke u svim sredinama treba da donose oni koji su uključeni u te sredine. Dakle, zaposleni u preduzećima (ili recimo na fakultetima), stanari u kući, pripadnici raznih zajednica – treba sami o svemu da odlučuju. No tu ideju je trebalo pretvoriti u praktične mehanizme. To je bio ogroman zadatak, koji zapravo nikada nije bio percipiran kao stvarni zadatak. Nekog pomeranja je bilo. Kada se na fakultetskim sastancima odlučivalo i o finansijskim pitanjima, bile su prisutne (i glasale su) i čistačice. Glasali su i portiri. Mislim da su se donekle i približili nekom ljudskom položaju koji svaki čovek zasluđuje. Ali su nedostajali pravi putokazi, pa su fraze postale važnije od ljudi. Mislim da je u evropskoj pravnoj istoriji jedan od najvećih zadataka bilo formulisanje Zakona o udruženom radu. Trebalo je pretvoriti u pravne norme jednu zaista originalnu ideju, a da pri tome nisu postojali uzori. Taj zadatak je jednostavno izbegnut. Odgovarajuće pravne norme bile su teško dokučive, pa su na njihovo mesto gurnute fraze.

Primera radi, trebalo je odrediti kako se u sistemu samoupravljanja određuje dohodak. Evo kakav je odgovor dat u članu 45 ZUR (Zakona o udruženom radu):

Radnici u osnovnoj organizaciji stiču dohodak zavisno od proizvodnosti tekućeg rada i uspešnosti upravljanja i privređivanja društvenim sredstvima kao svojim i društvenim minulim radom u osnovnoj organizaciji i u drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, kao i od stalnog prilagođavanja proizvodnje i obavljanja druge delatnosti uslovima tržišta, potrebama društva

i odnosima koje radnici samoupravno uređuju i o kojima odlučuju u okviru društveno-političkih zajednica.

E sada mi recite, Radmila, ako se poštuje ZUR, koliko bi dinara trebalo da dobijemo?

R. G. P.: *S obzirom na to da ste davno zapisali da „Ima nečeg zastrašujućeg u lakoći s kojom se preko mode kao medija vezujemo za pojave, diktate, kako posredstvom mode primamo zapovesti“, da li se nešto promenilo?*

T. V.: Esej o mitu i modi sam napisao pre nešto više od pedeset godina. Hteo sam da sročim primere koji pokazuju da idejna diktatura nije jedini činilac koji nas odvaja od slobodnog razmišljanja. To čine i moda, zanosi, protokoli, matrice. Idejna diktatura i moda se ponekad mešaju, ponekad se uobličavaju paralelno. Formiraju se i sličnosti koje nisu uočljive na prvi pogled. Citiraću još jednu rečenicu iz svog eseja: „U pogledu osnovnog filozofskog stava i istorijske uloge, između klasičnog političara koji poseduje moć i manekena nema razlike.“ Za prihvatanje mode se, naravno, vezuje i udobnost. Komotnije je koračati na liniji nego tražiti puteve.

U mojim poslednjim knjigama dokumentarne proze pokušavam da približim (i sebi i čitaocima) neke druge primere zamene stvarnosti trendovima. Uverenja ponekad imaju ubedljive korene. Ali nije uvek prihvatljivo ono što izraste iz tih korena. Primere toga vidim, recimo, u spisima iz prvih godina nakon Drugog svetskog rata. Na terenu je antifašizam, i to su naravno zdravi koreni, niko razuman ne može biti protiv antifašizma. Ali se i to pretvara u neku vrstu mode, izrastaju obrasci koje vetar zamaha otcepljuje od korena. Te dolazimo do toga da se pripadnost pravoj strani dokazuje time da se nađe više fašista (umesto da se nađe više istine). Zamah može da odgurne stvarnost u svet Beketa i Joneska. U jednom predmetu vidim da je Branko Đurić optužen da je u svom dvorištu držao „dve krmače fašističkog porekla“. To se dešava u doba kada je imovina lokalnih Nemaca proglašena neprijateljskom imovinom (sem imovine onih Nemaca koji su se oružano borili na strani partizana). Dakle, konfiskovana je imovina ne samo onih Nemaca koji su bili saradnici okupatora, nego i onih koji ništa loše nisu činili za vreme nemačke okupacije – ali nisu bili ni heroji. Mnogi banatski Nemci predali su imovinske predmeta komšijama Srbima ili Mađarima da bi izbegli konfiskaciju. Prema tužiocu, Branko Đurić je preuzeo krmače nekog nemačkog komšije (da bi se izbegla njihova konfiskacija). No na talasima tada pomodne retorike, u tužbi se pominju „krmače fašističkog porekla“. Nadmoć trenda nad stvarnošću vidim u mnogim predmetima (s tim da je sličnost sa Beketom i Joneskom veća u godinama kada je zamah posebno snažan). Antal Peli je 1946. godine optužen (pa i osuđen) iz razloga što je jačao ratni potencijal Hitlerove armije. To je naravno ozbiljna optužba, ali se postavlja pitanje nije li moguće da se i pri percipiranju ratnih zločina dogodi nešto slično onome što sam pokušao da opišem pre pedeset godina – tj. da se izgubi razlika između manekena i političara koji poseduje moć. Antal je u Mokrinu u stanu sestre jednog svog prijatelja držao mlin za papriku. Prodavao je svima, ali je za vreme nemačke okupacije trebalo da prodaje pre svega nemačkim naručiocima. I tu je tužilac video novu šansu da zajaši antifašizam.

Konstatovao je da paprika sadrži vitamin, te je Antal (putem prodaje mlevene paprike u Mokrinu) jačao ratni potencijal Hitlerove armije.

Da navedem i jedan primer koji nisam našao u spisima, već u štampi i u pismima koje sam poslednjih godina dobijao od bivših kolega iz Amerike. Iz korenja savršeno opravdanog protivljenja rasizmu izvitoperili su se obrasci, te su iz više biblioteka izbačene knjige Marka Tvena (posebno *Haklberi Fin* i *Tom Sojer*) – jer se našlo da u njima ima rečenica i epizoda koje nisu u skladu sa standardima antirasističke političke korektnosti.

Slediti je lakše nego razmišljati – za mnoge je i unosnije.

R. G. P.: *I Kafka je bio pravnik i književnik i za njega je to bio „jedan strašni dvostruki život“. Da li to možemo primeti i na Vas?*

T. V.: Ako bih iz Vaše karakterizacije Kafke izvadio tri slova po slobodnom izboru, umesto „pravnik i književnik“ ispalo bi „pravi književnik“. Kafka je postao i pojam. Izraz „kafkijanski“ se mnogo koristi. Koriste ga ponekad i oni koji nisu čitali Kafku.

Kada je o meni reč, ne bih se usudio da izvadim tri slova. Književnost mi je uvek bila važna, ali sam tokom najvećeg dela svog života ipak bio pre svega pravnik. Tokom poslednjih godina više ne predajem na pravnim fakultetima, ne prihvatam više ulogu arbitra u spoljnotrgovinskim sporovima, vrlo retko pišem pravne članke (pri čemu po pravilu ne biram nove teme, već samo nešto dodajem čega se ranije nisam setio). Odlučio sam da nakon sedam izdanja prestajem da radim na udžbeniku o međunarodnoj trgovinskoj arbitraži koji sam bio pisao na engleskom sa dva koautora. (Kada je reč o pravnim udžbenicima, novo izdanje znači oko 30% novog teksta, jer treba ugraditi novosti iz zakonodavstva, sudске prakse i teorije.) Udžbenik je korišten na svih pet kontinenata, donosio je i materijalne i nematerijalne honorare – ali negde treba stati.

Sada mi je književnost na prvom mestu, ali mi i dalje pomaže pravo – najviše advokatska arhiva. Ponešto što pravi književnik treba da izmisli, ja treba samo da ugledam u spisima.

R. G. P.: *Sve Vaše knjige s mađarskog preveo je Vicko Arpad, i to često pominjete na književnim večerima.*

T. V.: Da, Arpad je zaista sjajan prevodilac. On je preveo sve moje knjige koje su objavljene na srpskom, s tim da su knjigu *Mit i moda* preveli zajedno Arpad i Judita Šalgo.

Moja uloga pri prevodu je nešto aktivnija od obične uloge autora. Pre prevoda malo i dorađujem rukopis. Prvenstveni razlog je taj što u knjigama dokumentarne proze dosta koristim slike dokumenata. U svim mojim knjigama dokumenti su na više jezika (jer se sa raznim strankama dopisivalo na raznim jezicima, a menjali su se i službeni jezici). U mađarskim tekstovima koristim više dokumenata na mađarskom, u srpske tekstove nastojim da uključim više dokumenata na srpskom. Objavio sam i jednu knjigu dokumentarne proze na nemačkom, ovde sam uključio više dokumenata na nemačkom. U engleskoj zbirci sam tražio neku ravnotežu između ilustracija na srpskom, mađarskom i nemačkom (engleskih dokumenata nema u spisima). Pri menjanju dokumenata o kojima pišem prirodno se menja

i tekst. Najveći deo tekstova na srpskom je jednostavno Vickov prevod. No pripremajući rukopis za srpski prevod, neke manje delove pišem na srpskom – pa je tu Arpad više lektor nego prevodilac. Ponekad i raspravljamo o nekim rečenicama, dešava se da predložim neko rešenje za koje smatram da je bolje – a on to ili prihvati, ili nađe neko treće još bolje rešenje. Saradnja pri prevodu je zapravo ojačala naše prijateljstvo.

R. G. P.: *Bili ste izabrani u Bečkereku za opozicionog poslanika u parlamentu za vreme vladavine Miloševića... Podsetite nas na Vaše razgovore sa Milanom Panićem i jednim generalom Miloševića. I o razmeni zarobljenika: Srba–Hrvata, po Trećem ženevskom sporazumu.*

T. V.: U mojoj biografiji zaista stoji da sam bio i ministar. To nije neistina, ali teško mogu da prepoznam sebe iz slike koju oblikuje taj podatak. Vlada je normalno takva kakvu želi parlamentarna većina – i vlada ima i vlast. Panićeva vlada nije bila vlada po želji tadašnje parlamentarne većine. To je bila jedna ekspertska vlada iza koje je najverovatnije stajala neka nagodba Miloševića i zapadnih sila. Vlast u stvari nismo imali. To smo znali od početka, ali je postojala nada da ćemo postati stvarna vlada ako bude prevremenih izbora i ako Panić pobedi Miloševića. Panić je verovao i u jedno i u drugo. To mi je pomenuo već tokom našeg prvog razgovora. Ja sam počeo na srpskom, ali smo prešli na engleski, jer je njemu tako bilo komotnije. Inače, u vreme kada je pokrenuto pitanje zarobljenika, počeo sam da dobijam i neka preteća pisma. Razgovarao sam s nekim iz bezbednosne službe i on mi je pružio svu zaštitu koju je naša vlast dozvolila. Ponudio mi je jedno oružje i jedan savet. Imao sam tada jednoiposobni službeni stan u Beogradu, ali sam tamo noćio samo ako bi neki sastanak trajao do kasno uveče. Inače sam odlazio kući u Novi Sad. Bezbednosni oficir mi je savetovao da ako idem u stan u Beogradu, treba da izađem iz lifta sprat više. Pa tako, silazeći, moći ću da vidim da li me neki atentator čeka pred vratima. To je bio savet. Oružje je bio jedan sprej. Savet sam koristio, ali srećom nikada nisam video napasnika pred vratima. Sprej sam sačuvao, samo više ne znam gde sam ga sklonio.

Bio sam ministar pravde u Vladi Savezne Republike Jugoslavije od jula 1992. godine (tada je Jugoslavija već bila redukovana na Srbiju i Crnu Goru). Panić je jednom dobio jednu preporuku (ili zahtev) od zapadnih zemalja da dođe do razmene zarobljenika između SRJ i Hrvatske. Nije bilo potrebno da se ubeđuje. Rekao je *of course*, to je u redu i ispravno. Tako je i mislio. Pregovori su vođeni u Ženevi. No postojao je i jedan problem. Pregovore je trebalo da vodi Vlada SRJ – jer je SRJ bila međunarodni subjekat. Ali su zarobljenici bili van domašaja jugoslovenske vlade. Držale su ih vlasti Srbije, tj. Milošević. Zbog toga je od ključne važnosti bio razgovor koji je Panić vodio s jednim od Miloševićevih generala. (Bio sam i ja prisutan.) General je prvo rekao da to ne dolazi u obzir. Osnovni argumenat mu je bio da su zarobljeni Srbi svi heroji, poštjeni, vredni ljudi. A Hrvati koji su zarobljeni u Srbiji su nitkovi, kriminalci, propalice. Prema tome nema osnove za razmenu. Odgovor Panića me je zapanjio. Sledio je logiku koju sam ponegde sreo u svetu spoljne trgovine, ali mi nikad ne bi palo na pamet da se te matrice razmišljanja (i ubeđivanja) mogu koristiti i u mirovnim pregovorima. Rekao je: „Ali je to odličan biznis! Oni nama daju odlične ljude, mi njima dajemo škart!“

Potom je ipak došlo do zamene zarobljenika. Nisam znao (i verovatno neću nikada ni saznati), da li su generala ubedili Paničevi biznis argumenti, ili je bilo i nekih pritisaka, pa je Milošević odlučio da popusti. Došli smo do pisanja ugovora i tu sam najzad osetio da sam na stvarnom terenu.

R. G. P.: *Pri kraju knjige Dogodilo se u Ečki, pitate se „šta bi bilo ako bi usledio još jedan zaokret i ponovo prevladao komunizam. Da li bi generalni direktori multinacionalnih i nacionalnih kompanija imali šanse da postanu partijski sekretari?“ Da li bi se to, hipotetički, moglo dogoditi?*

T. V.: Ovih dana čitam Đilasov dnevnik s početka devedesetih godina. Dosta piše i o Miloševiću. Piše iskreno, ali ima različite opaske. Verovatno su se tokom tih burnih godina menjali mnogi uglovi gledanja (pa i Đilasovi uglovi gledanja). Možda se menjao i Milošević. Đilas se koleba recimo oko toga da li je Milošević bio tvrdi nacionalista, ili je koristio nacionalizam da bi došao do vlasti – i da bi se održao na vlasti. Bliži je tome da je pre svega koristio nacionalizam. Ne treba zaboraviti da je Milošević neko vreme bio i londonski banakar. Bio je, naravno, i partijski sekretar. Ideje su mnogima samo sredstvo. Moguće je i da je Milošević zaista verovao u sve što je radio – što god da je radio.

Mislim da nije nimalo verovatno da će ponovo doći komunizam. Ali ako bi ipak došao, sasvim je verovatno da bi sadašnji lideri nastojali da i dalje budu lideri. Pa je sasvim zamislivo da bi vođe multinacionalnih kompanija pokušali da postanu partijski sekretari. Mnogi bi verovatno i uspeali.

R. G. P.: *Zanimljivo je istraživanje kanadskih naučnika da su prema Parkinsonovoj bolesti otporniji oni koji često menjaju jezike. Vi govorite nekoliko jezika: mađarski, srpski, engleski, ali i nemački, francuski... A kada i zašto ste odlučili da više ne predajete na fakultetu?*

T. V.: Imao sam sreće sa jezicima. U kući smo govorili pre svega mađarski, ali smo s nekim gostima prelazili na srpski ili nemački. Obično su i ti gosti znali nešto mađarskog, pa su se jezici mešali. Na ulici sam više govorio srpski, ali su i tu bili prisutni mađarski i nemački. Dakle – naravno ne u savršenom obliku – ali sam dobio tri jezika džabe. To je tada bilo tipično u Bečkereku. Došlo je i nešto atipično. Moj otac je imao jednu francusku klijentkinju. (Ne znam da li je sem nje bilo još Francuza u Bečkereku.) Umesto da plati advokatske troškove, počela je da mi daje časove francuskog. Posle nekog vremena advokatski troškovi su bili pokriveni, pa joj je otac plaćao za dalje časove. Držala mi je časove od moje šeste do dvanaeste godine. Kada sam krenuo u gimnaziju, sve se više govorilo da će engleski jezik postati najvažniji – pa me je otac poslao na časove engleskog. Tako sam gimnaziju završio s pristojnim znanjem pet jezika. To je zaista bila sreća. Olakšala mi je pristupe inostranim školama, konferencijama, časopisima – pa i zanimljivim ljudima. U nekim sporovima sam biran za arbitra pre svega zbog toga što im je trebao neko ko poznaje jezike spisa – a spisi su bili na više jezika. Dodao bih da su stvari postale složene u pogledu redosleda. Mogao bih da kažem da mi je mađarski prvi jezik, svoje književne radove nastojim da pišem na mađarskom. Ali kod stručnog jezika stvari nisu tako jasne. Pisao sam, istina, pravne teksto-

ve na pet jezika – ali uz jaku lektorsku pomoć kod francuskog i nemačkog, a osećao sam nesigurnost i kod pisanja pravnih članaka na mađarskom. Svoje pravne studije sam završio na srpskom i engleskom, predavao sam najviše na srpskom i engleskom, pa se unutar pravne struke osećam sigurnije sa srpskim ili engleskim.

Inače, višezjezičnost u porodici i dalje traje. Sa suprugom govorim više srpski, ali neretko skrećemo na mađarski. Ako je s nama supruga starijeg sina (Peštanka), govorimo samo mađarski. Ako je na ručku prisutna i supruga mlađeg sina (Holandanka), prelazimo na engleski.

Ljudi obično postaju pristrasni, te naklonjeni ka strani koja im više leži. I ja sam postao pristrasan u pravcu višezjezičnosti, te rado skupljam primere koji idu tome u prilog. Zbog toga nisam samo pročitao, već sam i zapamtio vest iz Kanade da su otporniji na Parkinsonovu bolest oni koji često menjaju jezike – kao što imaju bolje mišiće oni koji često rade sklekove.

Što se predavanja tiče, tokom poslednje dve decenije u svojoj profesorskoj karijeri predavao sam na engleskom. Pojedinačna predavanja sam držao tu i tamo i na drugim jezicima, ali sam bio stalno zaposlen na univerzitetima (Centralno-evropski univerzitet u Pešti i Univerzitet Emori u Atlanti) gde je nastavni jezik bio engleski. Ali to nema veze sa prestankom. Mislim (naravno ni ovde nisam nepristrasan) da sam mogao i dalje da predajem. To je i pravno bilo moguće, jer na američkim univerzitetima ne postoje starosna granica do koje se može predavati. Ali se nešto promenilo. Dugo sam vodio veoma intenzivan život, ali sam godinu-dve pred penziju počeo i da primećujem da mi je život zaista intenzivan. Percipiranje često vodi do pitanja i dilema. Tu je zatim i to da mi nagoni napredovanja nisu istisnuli nagon povratka. Jedna od želja je bila povratak u Bečkerek. Mislim da je to sredina koju sam najviše zapamtio. U dvorištu naše porodične kuće u Bečkereku, u Ulici cara Dušana, vidim i danas mnogo više detalja i mnogo više tragova raspoloženja nego recimo u dvorištu kuće u Atlanti u kojoj sam oko dvadeset puta provodio letnji semestar – ili u dvorištu kuće u Pešti u kojoj danas imamo stan. Povratak nije jednostavna stvar. Naša porodična kuća u Bečkereku u Ulici cara Dušana više ne postoji. I ulica je drugačija. Dakle za povratak nije više dovoljno da krenem iz Novog Sada i pređem Tisu (ili da krenem iz Pešte, pa nastavim preko Novog Sada) – treba da se vratim i kroz vreme. Kroz spise je i to postalo moguće. Tu se stvara i šansa za povratak književnosti, koja je u mom životu ponekad bila stvarnost, ali češće samo nešto što se odlaže.

R. G. P.: *Zanimljiva je priča o „Fašizmu za po kući“, o izvesnoj Nemici, tetki Jemrič alijas Adolf Fihntner. Kakva je to bila svađa s komšijama? I njeno lažno potpisivanje na pismu. Tetka je osuđena.*

T. V.: Pre nekoliko meseci jedna od glavnih tema kod nas je bio popis stanovništva. Sada već znam da nas je oko pola miliona manje nego pre deset godina. U meni se javlja pitanje – ne bi li trebalo izvršiti i popis uspomena? Možda je tu pad još veći. Tu je i činjenica da oni koji su se odvojili od jedne države (otišli na rad u inostranstvo) još mogu da budu popisani kao ovdašnji. Ali se više ne možemo prijaviti u onaj prošli svet iz kojeg nismo sa-

čuvali uspomene. Ako bi došlo do popisa uspomena, na mnoga pitanja ne bi bilo lako odgovoriti. Imao sam neke teškoće i kod već obavljenog popisa. Trebalo je recimo da proverim koliko ima kvadratnih metara naš stan u Novom Sadu.

Od toga je mnogo teže pitanje da li se sećam tetke Jemrič. Pre nego što sam uzeo u ruke njena akta, ime mi je bilo poznato, ali nisam baš tačno znao za koga se vezuju. Znam da su to ime ponekad pominjali moji roditelji i deda. Iz spisa sam saznao i više. Ponegde nije lako da odvojim uspomene od obaveštenja iz spisa. Nisam siguran, na primer, da li je podatak da je tetka Jemrič stanovala u delu grada koji se zove Mala Amerika deo mojih uspomena, ili sam to saznao iz spisa. Tetka Jemrič je videla jednu šansu u Hitleru. Ne šansu da se istrebe Jevreji i Cigani, niti šansu da Nemačka zavlada svetom, već šansu da opandrči komšiju Sirlemona s kojim je bila u svađi. Ta svađa je trajala. Ako bih koristio jedan od danas najuticajnijih i najpomodnijih izraza, mogao bih da kažem da je bila reč o održivoj svađi. Ratovalo se uglavnom spletkarijama. U jeku borbi, Sirlemon je zabranio tetki Jemrič da dolazi na piće u njegovu kuću. Trebalo je nešto učiniti. Ranije je korišteno širenje obaveštenja (ili glasina) o tome da je Sirlemon putovao (i postupao) s jednom ženom kao sa suprugom, iako još nisu bili u braku. Trebalo je nešto jače. Pa se tetka Jemrič setila da napiše pismo nemačkoj vojnoj komandi u Bečkerek (tada je nemački zvanični naziv bio „Grossbetschkerek“, a srpski zvanični naziv „Petrovgrad“), da Sirlemon drži svašta u svojoj kući, pa i stvari Jevrejina Đarfaša. Tetka Jemrič je tada imala osamdeset jednu godinu. Pismo je potpisala kao „Adolf Fihntner“, da bi čitalac osetio da je reč o nečem zaista važnom (jer „Adolf Fihntner“ nije daleko od „Adolfa Hitlera“).

Tetka Jemrič nije prouzrokovala neku ozbiljniju štetu, niti se njoj nešto ozbiljnije desilo. Izvukla se, no čini se da se izvukla i iz sećanja. Tetke Jemrič i svakodnevnice su ispale i iz prošlosti. Mada bi vredelo da se sećamo da su i u najburnijim godinama, pored heroja, zločinaca i izdajica, postojale i tetke Jemrič – pa i delovanja sredstvima tetke Jemrič.